

/ В. Л. Карнацевич // 100 знаменитых харьковчан. – Х. : Фолио, 2005. – С. 128–135.

9. Первые отечественные исследования по электроэнцефалографии / [В. Я. Данилевский, И. М. Сеченов, Б. Ф. Вериги и др.] ; под ред. Г. В. Архангельского. – М. : изд. и тип. Медгиза, 1949. – 192 с.

10. Пример служения: сборник трудов В. Я. Данилевского и материалов о его деятельности / науч. ред. и сост. О. М. Белецкая. – Х. : Форт, 2007. – 528 с.

11. Развитие биологии на Украине : в 3 т. / [редкол. : Новиков Б. Г. (отв. ред.) и др.]. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 1. – 416 с.

12. Финкельштейн Е. А. Василий Яковлевич Данилевский – выдающийся русский биолог, физиолог и прогистолог (1852–1939) / Е. А. Финкельштейн. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 292 с.

References

1. Burmaka V. P. Pedahohichna diyal'nist' V. Ya. Danylevs'koho // Diyal'ne dobro. Pro zhyttya j diyal'nist' pedahohiv, khudozhnykiv i medykyv : 36. statey ta narysiv. – X., 2001. – 104 s.

2. V. Ya. Danylevskomu: sbornik v chest' pyatydesyatyletyua vrachebnoy, obshchestvennoy y nauchno-pedahohicheskoy deyatel'nosti. T. XXII / Pod red. : V. M. Kohana, A. V. Palladyna, Ya. Ya. Postoeva. – Khar'kov : Hozydat Ukrainy, 1925. – 250 s.

3. Vartapetov B. A. Akademyk V. Ya. Danylevskyy (1852–1939) / B. A. Vartapetov // Vrachebnoe delo. – 1964. – № 9. – S. 109–111.

4. Vedyayev F. P. Vydajushhijstva sovet'skyy fyzyoloh: K 125-letyuu so dnya rozhdenyya akad. AN USSR V. Ya. Danylevskoho / Vedyayev F. P., Nykytyn V. N. // Fyzyol. zhurn. SSSR ym. Sechenova. – 1977. – T. 63. – № 5. – S. 764–765.

5. Voprosy zhyzny (yz trudov N. Y. Pyrohova y V. Ya. Danylevskoho) / nauch. red. y sost. O. M. Belet'skaya. – Kh. : Fort, 2004. – 88 s.

6. Vorontsov D. S. Narysy z istoriyi fiziolohiyi na Ukraini / D. S. Vorontsov, Nikitin V. M., Serkov P. M. – K. : Vyd-vo AN URSR, 1959. – 256 s.

7. Vorontsov D. S. Rozvytok elektrofiziolohiyi na Ukraini / D. S. Vorontsov // Fiziolohichnyy zhurnal akademiyi nauk Ukrainy'skoyi RSR. – 1957. – T. 3. – № 5. – S. 29–35.

8. Karnatsevych V. L. Danylevskyy Vasylyy Yakovlevych / V. L. Karnatsevych // 100 znamenitykh khar'kovchan. – Kh. : Folyo, 2005. – S. 128–135.

9. Pervye otechestvennyye yssledovaniya po jelektroencefalografii / [V. Ya. Danylevskyy, Y. M. Sechenov, B. F. Veryho y dr.]; pod red. H. V. Arkhanhel'skoho. – M., yzd. y typ. Medhyza, 1949. – 192 s.

10. Prymer sluzhenyya: sbornik trudov V. Ya. Danylevskoho y materiyalov o ego deyatel'nosti / nauch. red. y sost. O. M. Belet'skaya. – Kh. : Fort, 2007. – 528 s.

11. Razvytye byolohyy na Ukrainy: v 3-kh t. / [redkol. : Novykov B. H. (otv. red.) y dr.]. – K. : Naukova dumka, 1984. – T. 1. – 416 s.

12. Fynkel'shteyn E. A. Vasylyy Yakovlevych Danylevskyy – vydajushhijstva ruskyy bioloh, fyzyoloh y prohystoloh (1852–1939) / E. A. Fynkel'shteyn. – M.–L. : Yzd-vo AN SSSR, 1955. – 292 s.

Varyvoda K. S., a postgraduate student of the department of history and culture of Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University (Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky), katarina.boss@yandex.ua

Academician V. Ya. Danylevsky's scientific priority directions in electrophysiology field (end of XIX – 30-ies of XX century)

The article deals with academician V. Ya. Danylevsky's scientific organization of work and educational activity in electrophysiology field. It indicates the scientist's contribution to the development of electrophysiology at the end of XIX – early XX century. The paper considers the little known facts of the famous Ukrainian physiologist's life and work. It is established that V. Ya. Danylevsky and his students' experimental studies in the field of electrophysiology were concentrated in three directions: the study of bioelectrical phenomena in the brain, the study of the effect of electric current on various parts of the nervous system and clarifying of physiological effects of electromagnetic fields and its oscillations on the excitability of nerve fibres. The article reveals little known facts of the scientist's foreign trips in Germany, Austria, France and Switzerland.

Keywords: history of science, electrophysiology, V. Ya. Danilevsky, electroencephalography, bioelectrical phenomena, electromagnetic fields.

Varyvoda K. S., аспирантка кафедры истории и культуры Украины, Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды (Украина, Переяслав-Хмельницкий), katarina.boss@yandex.ua

Приоритетные научные направления академика В. Я. Данилевского в области электрофизиологии (конец XIX – 30 гг. XX века)

Освещены научно-организационная и педагогическая деятельность академика В. Я. Данилевского в области электрофизиологии. Указывается вклад ученого в развитие электрофизиологии в конце XIX – начале XX века. Рассматриваются малоизвестные факты жизни и деятельности выдающегося украинского физиолога. Установлено, что экспериментальные исследования В. Я. Данилевского и его учеников в области электрофизиологии касались трех направлений: изучение биоэлектрических явлений мозга, исследование влияния электрического тока на различные части нервной системы и выяснения физиологического воздействия электромагнитного поля и его колебаний на возбудимость нервных волокон. Выявлено малоизвестные факты научных зарубежных командировок ученого в Германию, Австрию, Францию и Швейцарию.

Ключевые слова: история науки, электрофизиология, В. Я. Данилевский, электроэнцефалография, биоэлектрические явления, электромагнитные поля.

* * *

УДК 613(477)(092)“19”

Вітковський С. І.

здобувач кафедри історії та культури України, ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди” (Україна, Переяслав-Хмельницький), kafedra_zbirnyk@mail.ru

УЧЕНИЙ–ГІГІЄНИСТ В. В. УДОВЕНКО (1881–1937 РР.) – ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК ЕТОСУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Розглянуто проблему наукової діяльності професора В. В. Удовенка в медичній секції ВУАН у 20-і роки XX ст. в умовах становлення тоталітарної системи. З'ясовано найважливіші етапи наукової біографії вченого–гігієніста, його педагогічної, організаційної, просвітницької роботи в Київському медичному інституті та багатогранного служіння українському народу.

У роботі вперше робиться спроба показати приналежність професора В. В. Удовенка до особливого етосу українського народу – медичної інтелігенції, яка була його “духом і душею”, обала про розвиток, фізичне і духовне здоров'я нації.

Аналіз наукової і практичної діяльності вченого засвідчує його помітний внесок у розвиток вітчизняної комунальної гігієни, формування санітарно-гігієнічних норм житлового будівництва тощо. Науково-педагогічна, методична робота В. В. Удовенка сприяла формуванню нового покоління навчальних планів і програм у Київському медичному інституті, покращенню якості підготовки лікарів санітарно-гігієнічного профілю.

Професійні пошуки професора В. В. Удовенка проходили в площині “учений-система”, в атмосфері радянської модернізації та боротьби з “ворогами народу”. Саме тому багато інноваційних проектів ученого не було реалізовано, а сам дослідник розділив трагічну долю репресованих діячів науки, освіти, літератури і мистецтва 1930-х рр. Науковий доробок В. В. Удовенка й досі має не лише теоретичне, прикладне, а й виховне значення для формування нового покоління на засадах людиноцентризму.

Ключові слова: медична секція, учений-гігієніст, комунальна гігієна, кафедра гігієни, методична робота, репресії, тоталітарна система.

Надійним підґрунтям з'ясування проблем сучасності і перспектив розвитку Української держави є осмислення історичного досвіду, культурних і наукових традицій, геополітичних витоків прагнень українців повноправної інтеграції в європейське і світове співтовариство. Важливе місце в цьому контексті належить сегменту історії науки та її антропологічним вимірам. Адже саме наука на різних етапах розвитку суспільства виступала рушієм економічного, технічного, соціального поступу держави, часом усупереч існуючому антидемократичному режиму.

Водночас, на думку директора Центру дослідження наукового потенціалу і історії науки ім. Доброва НАН України, професора Б. А. Малицького, без погляду на розвиток науки в цілому не можливо об'єктивно

оцінити сучасне науки. Саме тому, на прикладі наукового внеску професора В. В. Удовенка в розвиток профілактичної медицини в УСРР в 1920–і роки, його інтелектуальної біографії, ми прагнули розкрити не лише становлення нових напрямів у сфері радянської системи охорони здоров'я, а й відслідкувати характерні тогочасні протиріччя в площині “наука–влада–особистість” в умовах формування репресивного режиму.

Відомо, що партійна монополізація науки сприяла перенесенню “класової боротьби”, пошуку “ворогів народу” в академічні установи. Без винятку медична наука опинилася в колі політичної боротьби 1920–х рр.

Спроби соціальної адаптації учених–лікарів “старої школи” до нових умов, нав'язаних політичною диктатурою, як і утвердити гуманістичні цінності в суспільстві та інтелектуально служити українському народу були зведені нанівець тогочасним режимом, який усе більше спирався на нову радянську інтелігенцію та репресивні методи упокорення “класово ворожих елементів”. У більшості випадків інтелектуальне життя учених–лікарів “старої школи” обірвалося у в'язницях та таборах особливого призначення, а їхні інноваційні на той час наукові проекти залишалися нереалізованими.

Отже, метою запропонованого матеріалу, є розкриття інтелектуального внеску професора медичної секції ВУАН В. В. Удовенка в розвиток нових напрямів профілактичної медицини в 1920–і рр. в умовах радянської модернізації та ігнорування прав і свобод людини.

Завданням запропонованого огляду є насамперед розкриття найважливіших складників інтелектуальної біографії вченого на етапі його роботи в медичній секції ВУАН, а також у Київському медичному інституті; з'ясування багатогранної просвітницької роботи професора В. В. Удовенка; відслідкування особливостей інтелектуальної діяльності вченого в площині “людина–політична система” та обґрунтування приналежності професора В. В. Удовенка до етосу інтелігенції – “духу і душі” українського народу, який слугує зразком служіння людям; окрім того, прагнули простежити вплив професора В. В. Удовенка на формування нового покоління лікарів, передумов технологічних трансформацій, зокрема, в комунальному господарстві міст, житловому будівництві, що зумовило якісну перебудову всієї гігієнічної, профілактичної роботи серед різних соціальних груп.

Слід відзначити, що багато аспектів наукової роботи професора В. В. Удовенка вже стали предметом дослідження в узагальнюючих працях з історії Київського медичного інституту (С. Г. Гончарук [10]), в монографічних розвідках Я. В. Ганіткевича [3], В. Г. Бардова, А. М. Гринзовського, В. Ф. Москаленка [2], Н. І. Коцур [9], в статтях В. Г. Бардова [1], В. І. Пристайка, О. М. Пшеннікова, Ю. І. Шаповала [12] та ін. Водночас, у запропонованій постановці окреслена проблема ще не розглядалася в наукових студіях вітчизняних учених.

Відомо, що науковій роботі В. В. Удовенка передувала якісна фахова підготовка та різнопланова практична робота. Володимир Удовенко закінчив медичний факультет Київського університету св. Володимира, працював земським лікарем у бердичівському повіті

(1912–1913 рр.), в санітарному бюро Київської губернії, а в 1920 р. – завідувачем санітарного відділу м. Києва. У 1923 р. його обирають професором кафедри гігієни Київського медичного інституту, а в 1928 р. – дійсним членом науково–дослідної кафедри теоретичної медицини ВУАН. Водночас, В. В. Удовенко очолює науковий напрям в Інституті гігієни праці.

Під керівництвом професора Володимира Удовенка поглиблюються наукові дослідження в галузі гігієни води і водопостачання, розробляються гігієнічні способи очищення та знезараження води, вивчаються проблеми гігієни житла, переважно сільського. Результатом наукової роботи кафедри стає вихід у світ у Державному видавництві України в м. Харкові ґрунтовної праці – “Житло та здоров'я”.

Професор Володимир Удовенко виступає на українських та всесоюзних гігієнічних конференціях і з'їздах, публікує в українських медичних виданнях результати своїх досліджень. На II Всесоюзному з'їзді бактеріологів, епідеміологів і санітарних лікарів він виступив із доповіддю про гігієнічні дослідження та оцінку будівельних матеріалів і конструкцій, властивих для українського селянського житла [3, с. 58].

У 1928 р. виходить у світ монографія професора Володимира Удовенка “Повітропроникальність глиняних матеріалів, уживаних на українське селянське житлове будівництво”, в якій автор дослідив різні глиняні матеріали, одеський вапняк та цеглу як основні матеріали селянського житлового будівництва. Проникність глини для повітря досліджувалася під кутом зору зміни тиску та різноманіття в ній домішок. Учений установив, що з домішками соломи або піску в звичайних уживаних пропорціях глина має коефіцієнт проникнення подібний до обпаленої цегли [11, с. 116].

Одним із основних напрямів науково–дослідної роботи професора В. В. Удовенка була розробка проблем гігієни села. Вивчаючи під кутом зору гігієни нові аспекти сільського житлового будівництва, В. В. Удовенко аналізував усі різновиди матеріалів. Він запропонував дослідження широкого спектру сільських будівельних матеріалів та конструкцій, що застосовувалися в той час на теренах України. На основі власних спостережень професор В. В. Удовенко підготував монографію “Гігієнічний дослід і характеристика матеріалів і конструкцій сільського житлобудівництва на Україні” обсягом 11 друкованих аркушів, яку було прийнято до друку в Інституті будівельної механіки. Але на даний час ця праця не відшукана. Можливо, втрачена під час арешту автора [8, арк. 169].

Професор В. В. Удовенко активно пропагував гігієнічні знання серед населення. Для цього підготував і видав 8 науково–популярних праць. В цілому, вченому, за неповними підрахунками, належить понад 70 наукових праць, які носили на той час новаторський, інноваційний характер. Дві об'ємні праці – підручник загальної гігієни у 2–х томах (у співавторстві з О. В. Корчак–Чепурківським) та рукопис монографії “Гігієна села” так і не побачили світ у друкованому вигляді [6, арк. 112]. Підготовлений до друку рукопис монографії “Гігієна села” обсягом біля 100 сторінок містив 9 розділів, в яких висвітлювалися санітарно–гігієнічні умови життя і побуту селян, гігієна

сільськогосподарської праці, водозабезпечення та ін. [5, арк. 10].

Професор В. В. Удовенко автор низки рецензій, зокрема, на книгу інженера П. Терпило “Наука про вітаміни та розумне харчування” (Київ, 1928). Учений відзначає низку неточностей і помилкових тверджень, які допустив автор – не фахівець у галузі гігієни харчування. У рецензії на працю М. Кудрицького “Здорове і хворе людське тіло” (Київ, 1927) В. Удовенко підкреслює значення цієї книги насамперед як підручника для учнів старших класів шкіл соціального виховання і звертає увагу на додані до викладеного матеріалу практичні вправи та гігієнічні поради. Він також рецензує підручник Зільбера і Баштана “Санітарно-гігієнічне дослідження повітря та житлового помешкання”, реферує праці про стан громадської охорони здоров’я в Києві тощо [3, с. 60].

У 1925 р. професор В. В. Удовенко взяв участь у виданні українсько-російського журналу Київського єдиного наукового медичного товариства “Київське медичне життя”. Разом із професорами О. Черняхівським, П. Кучеренком, О. Тиженком, М. Стражеском та ін. заснував журнал Київського медичного інституту та став членом редакційного відділу гігієни. Журнал виходив у світ українською мовою (на той час у Харкові вже з’явився російськомовний журнал “Врачебное дело”), йому дають багатозначну назву “Українські медичні вісті”, що засвідчило бажання засновників продовжувати традиції першого медичного українського часопису, який під цією назвою видавався в Києві 1918 р., у період Української національної революції [4].

У першому випуску “Українських медичних вістей” В. В. Удовенко публікує велику статтю “Завдання профілактичних дисциплін в системі вищої медичної освіти та стан гігієнічних кафедр за матеріалами Всесоюзних нарад цих кафедр” (1925). Наступного року він виступає в цьому ж журналі зі статтями “Загально-санітарні питання на X Всесоюзному з’їзді бактеріологів, епідеміологів і санлікарів (Одеса, 1926)”, “Т. В. Хлопін як учений”, дає рецензію на книгу А. Марзеева “Жилища і санітарний быт сільського населення України” (Харків, 1927). В останній він указує на невдало визначені для дослідження групи будівель та недоліки в трактуванні плану хат, водночас, відзначає важливість, своєчасність, практичну значимість появи цієї праці. Наприкінці рецензії В. В. Удовенко ставить запитання: “Чи не природніше було книжку про санітарний стан української хати, написану українським санітарним робітникам, видати українською мовою?” [3, с. 59].

Професор В. В. Удовенко багато уваги приділяв також методичній роботі, неодноразово очолював предметну комісію з гігієни в Київському медичному інституті. У збірнику “Досвід методологічної роботи Київського медичного інституту за 1923–1925 роки” виходить його стаття про застосування найновіших прийомів роботи гігієнічної предметної комісії.

У 1926 р. після введення єдиного для всіх медичних вузів України п’ятирічного терміну навчання, підвищилась питома вага санітарно-профілактичних дисциплін, змінилася методика проведення навчального процесу, побільшало практичних занять. За ініціативою

викладачів Київського медичного інституту вперше в навчальні плани введено виробничу практику, яка мала ґрунтовний гігієнічний компонент.

У 1924 р. за участю В. В. Удовенка розробляються і впроваджуються в навчальний процес нові плани і програми.

Якщо в 1923–1924 навчальному році на викладання курсу загальної гігієни відводилось 120 лекційних і 60 практичних годин, то згідно з програмою і робочим планом, розробленими на 1924–1925 навчальний рік, передбачалося виділити на лекції 40 годин, а на семінарські заняття – 90, лабораторний практикум – 40 і виробництво (екскурсії на підприємства) – 20 годин.

Наведені дані свідчать про те, що і в умовах становлення нової системи медичної освіти лекція, як важлива форма навчання, зберігала своє значення. “В лекції подається – підкреслював В. В. Удовенко, – загальне обґрунтування даної теми та ставляться конкретні завдання, що їх розробити та вивчити має студент в семінарі і на практичних вправах лабораторного та екскурсійного характеру”.

Про те, що в числі основних методів навчання гігієнічних дисциплін поряд з лабораторно-семінарським повинен залишатися і лекційний метод, підкреслювалося і в резолюції Всесоюзної наради гігієнічних кафедр (кінець 1924 р.), учасником якої був В. В. Удовенко.

Підсумки набутого досвіду викладання профілактичних дисциплін підбив завідувач кафедри гігієни Київського медичного інституту професор В. В. Удовенко на Всесоюзних нарадах гігієнічних кафедр в Москві та Ленінграді в 1924–1927 роках [8, арк. 169].

Наприкінці 1920-х років наукові пошуки професора В. В. Удовенка були перервані через політичні переслідування каральними органами.

У 1929 р. ГПУ заарештовує професора В. В. Удовенка по сфабрикованій справі “Спілки Визволення України”. За кілька тижнів допитів під тортурами слідчі добиваються потрібних їм зізнань. В. В. Удовенка, як і інших лікарів-учених, звинуватили в сфабрикованому “медичному терорі”.

Професора В. В. Удовенка засудили на 8 років ув’язнення та на 3 роки позбавлення громадських прав. У витязі з вироку по справі В. Удовенка, зробленому 26 серпня 1936 р., повідомлялося: “Удовенко Владимир Васильевич, 49 лет, сын служащего, бывший вице-директор департамента министерства здравоохранения при гетьмане; быв. служащий земской управы у Деникина, научный работник ВУАН, профессор Киевского медицинского института, не судился, что он: а) являлся активным членом СВУ; б) захвативши в свои руки президиум Медсекции ВУАН и претворив её в центр СВУ, проводил сам по директивам СВУ к-р деятельность согласно программы и основных заданий СВУ, вместе с другими подбирали и выковывывали молодые кадры врачей на селе для подготовки кадров свержения соввласти, вместе с тем широко распространяли антисемитизм в своей организации. Разработавши план своей к-р деятельности, давал указания врачам во время лечения больных коммунистов не оказывать медицинской помощи, а проводить метод медицинского террора. Пр. пр ст. 54–11–2” [7, арк. 322–323; 9, с. 48].

Отримавши вирок суду, професор В.В. Удовенко відправляється в північні концтабори ГУЛАГу у горезвісний СЛОН – Соловецький табір особливого призначення. За спогадами Семена Підгайного, В. Удовенко, разом із іншими вченими, засудженими у справі СБУ, перебував в одному з таємних ізоляторів – “Савватієвському”, до якого доступ був суворо заборонений.

Лише в 1989 р. було встановлено обставини масового знищення ув'язнених ГУЛАГу. У день 20-ї річниці Великої жовтневої соціалістичної революції Народний комісар внутрішніх справ СРСР М. І. Єжов видав наказ про масові розстріли ув'язнених за “контрреволюційну діяльність”, де соловецькій в'язниці було виділено ліміт для розстрілів – 1200 осіб. Серед розстріляних був і професор В. В. Удовенко.

Документи архівно-слідчої справи В. Удовенка переконують, що він глибоко усвідомлював свою місію лікаря-інтелігента в тому, щоб служити українському народу. Про це засвідчують його слова, зафіксовані у справі приреченого політв'язня: “Загальна провідна ідея, на яку суб'єктивно я орієнтувався в своїй попередній фаховій діяльності лікаря-профілактика та в своїй громадській роботі було добро народної маси: юнацькі мрії, реальна праця земського лікаря, переконливий перехід до профілактичної медицини, громадська робота в лавах Пироговського товариства в минулому – все це освітлювалось згаданою ідеєю. Та ж таки ідея штовхала мене до праці на користь українському народові, зокрема до праці на ниві української культури. Така була ідея, таке було суб'єктивне спрямування” [7, арк. 136].

Із здобуттям Україною незалежності справу професора В. В. Удовенка було переглянуто. У висновку реабілітаційного відділу СБУ зазначено, що Володимир Удовенко був репресований на основі оперативних матеріалів. Попереднє слідство по справі не проводилося, обвинувачення В. В. Удовенку не пред'являли і його не допитували. Доказів здійснення В. В. Удовенком контрреволюційних та інших злочинних дій у справі немає. Рішенням Генеральної прокуратури України 22 березня 1996 р. В. В. Удовенко реабілітований [7, арк. 322–323].

Отже, професору В. В. Удовенку належить важлива роль в формуванні наукових засад розвитку комунальної гігієни, розробці санітарно-гігієнічних вимог до будівництва житла, промислового і сільськогосподарського виробництва. Учений доклав великих зусиль удосконаленню навчального процесу в Київському медичному інституті, особливо у викладанні санітарно-гігієнічних дисциплін шляхом модернізації навчальних планів і програм, посилення в них практичних складників у поєднанні з теоретичною, лекційною підготовкою. Наукові здобутки вченого знайшли апробацію в його лекційній роботі, наукових студіях, чисельних рецензіях та редакторській практиці в журналі медичного товариства “Київське медичне життя”.

Наукова і організаційна робота професора В. В. Удовенка є прикладом служіння українському народу, а його активна громадська позиція підтверджує приналежність ученого до особливого етосу інтелігенції – носія культурних і духовних цінностей нації.

В умовах утвердження тоталітарного режиму, ігнорування прав і свобод людини, масових репресій В. В. Удовенко розділив трагічну долю національно свідомих українців, а його багатьом науковим задумах не судилося збутися.

Список використаних джерел

1. Бардов В. Г. Професор В. В. Удовенко – біографічні відомості та наукова діяльність / В. Г. Бардов, А. М. Гринзовський // Науковий вісник Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. – 2009. – № 2. – С. 224–229.
2. Володимир Удовенко: життєпис репресованого професора-гігієніста / В. Ф. Москаленко, В. Г. Бардов, А. М. Гринзовський. – Вінниця: Нова книга, 2012. – 376 с.
3. Ганіткевич Я. Володимир Удовенко – український вчений-гігієніст і педагог / Я. Ганіткевич // Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія. – Львів, 2002. – С. 47–62.
4. Ганіткевич Я. В. Перші українські наукові медичні школи / Я. В. Ганіткевич // Народне здоров'я. – Львів, 2000. – № 3–4. – С. 6–7.
5. Державний архів м. Києва. – Ф. Р-352. Київський орден Трудового Червоного Прапора медичний інститут ім. О. О. Богомольця Міністерства охорони здоров'я УРСР. 1921–1941 рр. – Оп. 5. – Спр. 1617 в. Особова справа Удовенка В. В., 1926 р., 12 арк.
6. Там само. – 1918–1985 рр. – Оп. 1. – Спр. 2194. Протоколи засідання правління інститута і президиума деканата за 1825 г.
7. Державний галузевий архів Служби безпеки України. – Ф. 6. Кримінальні справи на осіб, яких знято з оперативного-довідкового обліку в інформаційних центрах УВС-МВС України. – Спр. № 67098 ФП. “СВУ”. – Т. 117. Удовенко В. В. – Арк. 125–131, 136, 162–166, 168, 322–323.
8. Там само. – Т. 118. Удовенко В. В.
9. Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях кризь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-і рр. ХХ століття) / Н. І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 726 с.
10. 150 лет Киевскому медицинскому институту / за ред. Е. Г. Гончарука. – К.: Здоровье, 1991. – 264 с.; 160 років Національному медичному університету ім. О. О. Богомольця / за ред. Є. Г. Гончарука. – К.: Століття, 2001. – 368 с.
11. Макаренко И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841–1991) / И. М. Макаренко, И. М. Полякова. – К.: Здоров'я, 1991. – 160 с.
12. Пристайко В. І. Шлях на Соловки / В. І. Пристайко, О. М. Пшенніков, Ю. І. Шаповал // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1997. – № 1/2. – С. 38–72.

References

1. Bardov V. G. Profesor V. V. Udovenko – biografichni vidomosti ta naukova diyalnist / V. G. Bardov, A. M. Grynsovskiy // Naukoviy visnyk Natsionalnogo medychnogo universytetu im. O. O. Bogomoltsa. – 2009. – № 2. – S. 224–229.
2. Volodymyr Udovenko: zhyttiepys represovanogo profesora-gigienista / V. F. Moskalenko, V. G. Bardov, A. M. Grynsovskiy. – Vinnytsa: Nova knyga, 2012. – 376 s.
3. Ganitkevych J. Volodymyr Udovenko – ukrainskyi vchenyigigienist i pedagog / J. Ganitkevych // Ukrainski likari-vcheni pershoi polovyny XX stolottia ta ihni naukovi shkoly. Biografichni narisy ta bibliografia. – Lviv, 2002. – S. 47–62.
4. Ganitkevych J. V. Pershi ukrainski naukovi medychni shkoly / J. V. Ganitkevych // Narodne zdorovya. – Lviv, 2000. – № 3–4. – S. 6–7.
5. Derzhavnyi arhiv m. Kyeva. – F. R-352. Kyivskiy orden Trudovogo Chervonogo Prapora medychniy instytut im. O. O. Bogomoltsa Ministerstva ohorony zdorovia URSR. 1921–1941 rr. – Op. 5. – Spr. 1617v. Osobova sprava Udovenka V. V., 1926 r. – 12 ark.
6. Tam samo. – 1918–1985 rr. – Op. 1. – Spr. 2194. Protokoly zasedania pravlenia instituta i presidiuma dekanata za 1825 g.
7. Derzhavnyi galuzevyi arhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. – F. 6. Kryminalni spravy na osib, jakyh zniato z operatyvno-dovidkovogo obliku v informatsiynih tsentrah UVS-MVS Ukrainy. – Spr. № 67098 FP. “SVU”. – T. 117. Udovenko V. V. – Ark. 125–131, 136, 162–166, 168, 322–323.
8. Tam samo. – T. 118. Udovenko V. V.

9. Kotsur N. I. Stanovlennia i rozvytok higienichnoi nauky v Ukraini: shliakh kriz epohy i sotsialni potriasinnia (druga polovyna XIX – 20-i rr. XX stolittia) / N. I. Kotsur. – Pereiaslav–Khmelnyskiy, 2011. – 726 s.

10. 150 let Kievskomu medetsynskomu institutu / za red. E. G. Goncharuka. – K.: Zdorovie, 1991. – 264 s.; 160 rokov Natsionalnomu medychnomu universytetu im. O. O. Bodomoltsa / za red. Ye. G. Goncharuka. – K.: Stolittia, 2001. – 368 s.

11. Makarenko I. M. Biograficheskiy slovar zaveduuschiy kafedrami i profesorov Kievskogo medetsynskogo instituta (1841–1991) / I. M. Makarenko, I. M. Poliakova. – K.: Zdorovia, 1991. – 160 s.

12. Prystaiko V. I. Shliakh na Solovky / V. I. Prystaiko, O. M. Pshennikov, U. I. Shapoval // Z arhiviv VUCHK – GPU – NKVD – KGB. – 1997. – № 1/2. – S. 38–72.

Vitkovskiy S. I., *getter of history and culture of Ukraine department of SIHE “Pereiaslav–Khmelnyskiy State Pedagogical University named after Hrygorii Skovoroda” (Ukraine, Pereiaslav–Khmelnyskiy), kafedra_zbirnyk@mail.ru*

The scientist and higienist V. V. Udovenko (1881–1937) – outstanding representative of Ukrainian scientific intelligence ethos

The article studies the problem of Professor V. V. Udovenko's research activity in VUAN medical section in the 20th of the XX century in the conditions of totalitarian system formation. The major stages of his biography were found, as well as his pedagogical, organization and educational work at Kyiv Medical Institute and his multi-faceted service to the Ukrainians.

This paper is the first attempt to show that Professor V. V. Udovenko belonged to special ethos – medical intelligence that was his “spirit and soul”, took care of development, physical and moral health of the nation.

The analyses of the professor's research and practical activity proves that he made a notable contribution to the development of the domestic communal hygiene, forming of the sanitary and hygienic norms of housing construction and others. V. V. Udovenko's research and methodology activities contributed to the design and implementation of new curriculum and programs to Kyiv Medical Institute which increased the proficiency of doctors studying the hygiene.

Professor V. V. Udovenko used to work under the circumstances of Soviet modernization where a scientist was opposed to the existing system known as “fighting with the enemy of people”. That is why a lot of his innovative projects were not realized and the scientist, as well as many other representatives of science, education, literature and arts in the 1930s, was subjected to repression. V. V. Udovenko's works are still of great theoretical, practical and educational significance as they are based on the ideas of the anthropocentrism.

Keywords: medical section, higienist, communal hygiene, hygiene department, methodological work, repression, totalitarian system.

Витковский С. И., *соискатель кафедры истории и культуры Украины, ГВУЗ “Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды” (Украина, Переяслав–Хмельницкий), kafedra_zbirnyk@mail.ru*

Ученый–гигиенист В. В. Удовенко (1881–1937 гг.) – выдающийся представитель этоса украинской научной интеллигенции

Рассматривается проблема научной деятельности профессора В. В. Удовенко в медицинской секции ВУАН в 20-е годы XX ст. в условиях становления тоталитарной системы. Определены важнейшие этапы научной биографии ученого–гигиениста, его педагогической, организационной, просветительской работы в Киевском медицинском институте и многогранное служение украинскому народу.

В работе впервые делается попытка показать принадлежность профессора В. В. Удовенко к особому этосу украинского народа – медицинской интеллигенции, которая была его “духом и душой”, способствовала физическому и духовному развитию науки.

Анализ научной и практической деятельности ученого свидетельствуют о его весомом вкладе в развитие отечественной коммунальной гигиены, формирование санитарно–гигиенических норм жилищного строительства. Научно–педагогическая, методическая работа В. В. Удовенко способствовала формированию нового поколения учебных планов и программ в Киевском медицинском институте, улучшению качества подготовки врачей санитарно–гигиенического профиля.

Профессиональные изыскания профессора В. В. Удовенко проходили в измерении “ученый–система”, в атмосфере советской модернизации и борьбы с “врагами народа”. Поэтому много инновационных проектов ученого не были реализованы, а сам исследователь разделит трагическую участь репрессированных деятелей науки, образования, литературы, искусства 1930-х гг. Результаты научных поисков В. В. Удовенко и сегодня имеют не только теоретические, прикладные, но и воспитательное значение для формирования нового поколения на современной парадигме человекоцентризма и гуманизма.

Ключевые слова: медицинская секция, ученый–гигиенист, коммунальная гигиена, кафедра гигиены, методическая работа, репрессии, тоталитарная система.

* * *

УДК 351(477.75):634.8:633.71

Березняк Я. В.
аспірант, Кримський гуманітарний університет
(Україна, Ялта), beruyar@xaker.u

ВНЕСОК ЗЕМСТВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СПРАВІ РОЗВИТКУ ТЮТЮННИЦТВА ТА ВИНОГРАДАРСТВА РЕГІОНУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Розглянуто діяльність земських органів Таврійської губернії щодо сприяння спеціальних галузей сільського господарства. Досліджено головні напрями фінансування, методи роботи земств, що використовувались для розвитку тютюництва та виноградарства в регіоні. Проаналізовано програму роботи земських інструкторів по спеціальним галузям сільського господарства.

Ключові слова: тютюництво, виноградарство, Таврійська губернія, земства, Департамент Землеробства, інструктор з тютюництва.

В радянський період земства оцінювалися як “п’яте колесо” до воза, протиставляючись радам – місцевим органам управління. Об’єктивне вивчення економічної діяльності земств стало можливим лише після здобуття Україною незалежності в 1991 р. За майже п’ятдесятирічну роботу, земства накопичили безцінний досвід вирішення господарських проблем, який з успіхом можна було б використати і сьогодні.

До проблеми дослідження ролі земств в розвитку сільського господарства неодноразово зверталися вітчизняні історики та економісти – Л. Крот, О. Волос, О. Обметко, Т. Малєєва, С. Горохов, Т. Шаравара та ін. На сьогоднішній день залишилися без уваги лише окремі галузі господарства, що були розповсюджені в різних регіонах Російської імперії та займали особливе значення для місцевого населення. Для Таврійської губернії такими галузями були тютюництво та виноградарство.

Метою статті є дослідження ролі земських органів Таврійської губернії в сприянні тютюницької та виноградарської галузі сільського господарства з кінця ХІХ – на початку ХХ ст.

До середини ХІХ ст. в Таврійській губернії тваринництво займало домінуючу роль в сільському господарстві, що обумовлювалось як історичними так і економічними умовами. Після закінчення Кримської війни, масового переселення кримських татар, відміни кріпосного права та проведення Лозово–Севастопольської залізниці зернові культури поступово витісняють стада тварин з степів Північного Причорномор’я. Паралельно з розвитком землеробства зростали ціни на землю, що зумовлювало падіння кількості голів великої рогатої худоби та овець. Разом з тим, особливістю сільського господарства даного регіону був розвиток спеціальних галузей, до яких відносилося виноградарство, садівництво та тютюництво, при чому їх роль для кожного повіту була різною. Так, наприклад для Ялтинського повіту заняття тютюництвом та виноградарством являлося чи не єдиним джерелом отримання доходу для місцевого населення.

Вирощування тютюну в Таврійській губернії розпочинається ще з кінця ХVІІІ ст., але промислового розвитку набуває лише з першої половини ХІХ ст. Необхідно відзначити, що тютюництво до кінця 80-х рр. ХІХ розвивалося практично в усіх повітах губернії, про що наглядно демонструють дані акцизного відомства. В 1887 р. в нараховувалося 4 220 тютюнових плантацій, що займали площу в 3764 дес. [3, відділ V с. 3].